

SPIS TREŚCI

Od autora 12

1. Podlasie nadbużańskie 19

Najstarszy gród na Podlasiu • Koronacja jedyne go króla w dziejach Rusi • Miasto wojewódzkie • Tradycje drohiczynskiego szkolnictwa • „Ja na babie nic nie stracę...” • Pierwszy przyrodopisarz w języku polskim • „Profesorowie wszyscy ochotni” • Poseł przychylny cesarzowej • Wiek upadku • Drohicki jarmark • „My przisli was oswobodit’ od polskoho gnioła” • Barbarzyńcy w świątyniach • Na „białe niedźwiedzie”... • „W morzu Beringa są śledzie, a na brzegu rośnie cebulka” • Cudowna panorama miasta • Skarby Góry Zamkowej • Stolica Jaćwieży? • Jordan w Drohiczynie • Zespół franciszkański • Katedra • Zaslugi domu Kuczyńskich • W pojezuickich wnętrzach • Uparte benedyktynki • Jedyna pamiątka po drohiczynskich Żydach • Łądujemy na Ruskiej Stronie • Podlascy wieśniacy i szlachta zagrodowa • Śmierć „Szumnego” • Nadbużańska dżungla • „W szmaragdach traw i drzew liściastych...” • Teozofowie i wolnomularze w męzenińskim dworze • W Klimczycach • W pogoni za „Wunderwaffe” • V-2 w starej stodole • Most Fronołowa • „Łupaszka” i „Młot” w akcji • Przez łąki uroczy ska Trojan • Partyzancka zasadzka • Na prastarym trakcie • Zabytki Serpelic • Na nadbużańskim urwisku • „Nad Niemnem” czy nad Bugiem? • Spór o cerkiew w Bubelu • Do Janowa Podlaskiego

2. Szlakiem męczeństwa unitów 63

Siedziba czterdziestu trzech biskupów • „Będiesz miał parę szynek, jajca i kiełbasę...” • Dziwactwa biskupa Naruszewicza • Bitwa o trumnę • Syzyfowe prace na Podlasiu • Urok prowincjonalnego miasteczka • „Zamek bastyonami wzmochniony” • Janowska Statua Wolności • Światowej sławy stadnina • Zabytkowe... stajnie • Wśród janowskich łąk • Łęgi Nadbużańskie • „Piękny i niezwykły krajobraz” • Woroblin i Zaczopki • Krótka historia unii brzeskiej • Samodzierzawie przeciw unii • „Cuius regio eius religio” • Edykt tolerancyjny • Nawracanie kulami • Lud, co się śmierci nie bał • Pamiątki po pratuńskich męczennikach • Na „carskiej drodze” • Osobliwości Krzyczewa • Szwajcaria Podlaska • Neple • Zamitowania Kaliksta Mierzejewskiego • Dom, który gościł cara • Kamienna Baba • Ślady roku 1920 • Nadbużańskie rusałki • Fort na kiszonych ogórkach

3. Forty, Tatarzy i neounicy 95

Gospodarstwo podskarbiego Fleminga • „Udawaj jaśnie wielmożny pan wariata”
• Zemsta księcia „Panie Kochanku” • Porucznik Kloss walczy z... Suworowem
• W wirze wojen światowych • Spacer po Terespolu • „Dom obywatelski większego rozmiaru” • Fort za fortem • Kobylany • „Suchy port” w Małaszewiczach
• Tatarzy z Lebedziewa • Najstarszy w Polsce nagrobek tatarski • Co to takiego — neounia? • Spór o kostomłocką cerkiew • Ostatnia parafia neounicka
• „Starożytnik” z Kostomłotów • Znów nad Bugiem

4. Z sanktuarium kodeńskiej Madonny do klasztoru w Jabłecznej 113

Pierwsi kodeńscy Sapiehowie • Kradzież z pobożności • „Czym Częstochowa dla Polski, tym Kodeń dla Podlasia” • Galeria siedemdziesięciu dwóch Sapiehów • Elżbieta Sapieżyna w intrygach niezrównana • Powstańcy zwyciężają w Kodniu
• Kodeńskie sanktuarium • Kto malował Królową Podlasia? • Niedostępna forteca na wyspie • Cenna gotycka cerkiew • Placencja • Wieś, której nie ma
• Jabłeczna • Niezłomni zakonnicy • Ostoja prawosławia • „Pogrzeb Polski”
• Cudowne ikony • Na klasztornym dziedzińcu • „Potężne dęby i kopułki kaplic klasztornych” • W dniu świętego Onufrego

5. Na nadbużańskich łąkach i skarpach 134

„Olędrzy” nad Bugiem • Dwa wiatraki przy jednym skrzyżowaniu • „Błądy z winy Sapieżyny” • Sławatuckie świątynie... • ...i cmentarze • Hanna • Wycieczka do Romanowa • „Dla spragnionego umysłu jest jakby oazą...” • Rezydencja Kraszewskich • Wśród starorzeczy i łąk • Po sprawiedliwość do Watykanu
• „Muzyka Kresów” • Domena Pocijów • Jak donosi Kurjer Różaniecki...
• Świetność i zagłada pałacu w Różance • „Resztę zabrali Moskale...” • Na gruzach magnackiej rezydencji • Wieś, w której gościło dwóch carów • Ruski gród warowny • Ośrodek ruchu reformacyjnego • Wielkie targi na bydło • Śmierć Franciszka Pułaskiego • Jezus Chrystus, car Aleksander i prokurator Gromeka • Ostatni skrawek wolnej Polski • „Dobrowolne” przesiedlenia • WiN zdobywa Włodawę • Na włodawskim rynku • Synagoga • We wnętrzu żydowskiej świątyni • Najcenniejszy zabytek Włodawy • Góra Zamkowa • Uroda polskiej prowincji

6. Przez Polesie Wołyńskie 167

Jedno z najmniejszych miast Lubelszczyzny • Matka Boża Orchowska • Okolice Sobiboru • Gdzie żurawie odbywają sejmiki • Takich wsi już w Polsce prawie nie ma... • Skrawek dawnego Polesia • Nad jeziorem Brudno • Koniec oddziału „Żelaznego” • „Koledzy! Ognia! Bandyci!” • Stuleńskie włości Rzewuskich • Cmentarz w Uhrusku • Gdzie był gród Daniela? • Jedna z nielicznych ocalałych cerkwi • Trzy pokolenia Rzewuskich – bohater, zdrajca i awanturnik • Czasy Kunickich • Najpotężniejszy dąb Lubelszczyzny • Nielatwe życie ziemiarzkiego

syna • Edukacja we dworze: różgi suche i odlewane • Cienisty park w Świerżach • Akcja rewindykacyjna • Zagłada cerkwi • Akt zbrodniczej głupoty • Połączenie tundry ze stepami • Dzieje Dorohuska • Po powstaniu styczniowym • Rezydencja Suchodolskich • Wzdłuż meandrów Bugu • Husynne i Kolemcyce • Partyzancka przeprawa • Bitwa pod Dubienką • Kopiec Kościuszki • Łaski Zygmunta III Wazy • Bohaterski doktor z Dubienki • Podwodne wyczyny wołyńskiego rodaka • Przy uliczkach sporo jeszcze drewnianych domów • Magazyn w cerkwi • Dochodzimy do wsi Skryhiczyn • Starozakonny ziemianin ze Skryhiczyna • Wielonarodowe rodzeństwo • „Pewnej wiosny wody runęły z Karpat i Podola” • Lasy ordynacji zamojskiej • „Cała łąka zanosila się graniem owadów...” • Matcze

7. Na Grzędzie Horodelskiej 211

„Poszedł Włodzimierz ku Lachom i zajął grody ich” • Unia horodelska • Zbratanie dwóch narodów • Oskarżona królowa Sonka • Prawa miejskie i królewskie przywileje • Wzloty i upadki Horodła • Manifestacja na nadbużańskich błoniach • Kamienny stół, ława i posąg lwa • Zespół podominikański • Na horodelskim grodzisku • Wieniawka • Wschodni kraniec Polski • Nadbużańskie stepy • Pałac w Strzyżowie • Zabytkowa... cukrownia • Kawaleryjska szarża pod Husynnem • PGR-owskie folwarki • Tragiczna przeszłość przydrożnej kapliczki • Gdzie Bolesław Jaroslawa pobił • „Była wieś, piękna jak kolorowy, dobry sen” • Ostoja rzadkich roślin

8. Dzikie Pola XX wieku 233

Jeden z Grodów Czerwieńskich • Królewskie wizyty • „Chorągiew na zimowle przybyła i bardzo ciężła” • Niezwykła fundacja Stanisława Staszica • Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie • Porażka Budionnego • W walce z okupantem • Akcja „Burza” na Hrubieszowszczyźnie • „Czestnoje słowo sowieckowo oficera” • Nowe porządki • AK i UPA w obliczu wspólnego wroga • „Odłóżmy na bok spory narodowościowe...” • Polsko-ukraiński atak na Hrubieszów • Cztery wyznania, cztery rodzaje ludzi • Prałat, batiuszka, rabin i „tutejsi” • Hrubieszowskie „dworki” • Spacer po mieście • Przy ulicy 3 Maja • W hrubieszowskim parku • Dworek Du Chateau • Wiersze rejenta Lesmana • Na peryferiach • Hrubieszowski cmentarz • Pałacyk w Czumowie • Miejsce obdarzone przez Boga wyjątkowym urokiem • Czumów w dziecięcej pamięci • Przełom przez kredowe skały • „Dwory, cerkiewki i niwy bez końca wzrok zasłaniają...” • Smutna przeszłość Kosmowa • Amazonki z Masłomęcza • Małżeńskie perypetie Stanisława Ostroroga • „Wieczny infamis” Hieronim Radziejowski • „Bastionu połowa w rzekę Bug obalona...” • Zła pora za zabawę • Najbardziej tragiczna karta w dziejach • Ukraińscy nacjonałści w akcji • Bestialskie mordy i niemiecka perfidia • „Powstanie hrubieszowskie” • Morze przelanej krwi • Nie wszyscy ulegli nienawiści • Na zgłiszczach • Żniwo „czystki etnicznej” • Po przejściu

frontu • Akcja wymiany ludności • Ostatni upowcy • Śmierć „Rysia” • „Bój się Pana Boga i Mikołaja Ostroroga” • Ślady dawnego Kryłowa • Od Kryłowa do Dołhobyczowa • Niezwykłe sanktuarium • Na wilczym uroczysku • „Ślepi zaczęli widzieć, chromi chodzić” • Święty wilk leczy bezpłodność • „Wo imia swiatoj Bohorodyci, byjte ich!” • Masakry w Prehoryłem • Gołębje vel Hołubie • Idealne miejsce na odpoczynek • Żegnamy się z Bugiem • Polsko-ukraińskie walki pod Dołhobyczowem • „Prosimy o przyłączenie naszej wioski do Radzieckiej Ukrainy” • Zespół pałacowy w Dołhobyczowie • Miniaturka wieży Kościoła Mariackiego

9. Wołyń Zachodni 296

Dzieciństwo w Oszczowie • Zbrodniczy podstęp UPA • Tonąca w zieleni wieś • Gdzie Chopin grał na organach • Na granicy zaborów • W krainie czarnoziemów • Największa w Polsce cerkiew drewniana • Pierwsze spotkanie z bruśnieńską kamieniarką • Secesja na wołyńskim cmentarzu • Krypta Hulimków • Sterty odpadków zamiast pałacu • Kamienna krasawica w gąszczu krzewów • Widok na siedzibę cadyków • Budynin

10. W Kotlinie Pobuża 311

Znajdujemy kamienną krasawicę • Szczepiatyn • Tarnoszyn • Legenda Matki Boskiej Bełskiej • Byków i Magdalenka • Pierwsza i ostatnia miłość Artura Grotgera • „Patrzyliśmy na te piękności i wzajemnie na siebie” • Sosna Grotgera • Przez nieistniejące wsie • W dolinie Sołokiji • Cmentarz w Wierzbicy • Mało znana wojna • O spadek po macosze — Austrii • Ostatni skrawek Polesia • Pod cerkwią w Kornjach

11. Przez Roztocze Południowe 327

Na międzynarodowym szlaku • Cerkiew w Hrebennem • Południoworoztoczański Park Krajobrazowy • Milicyjno-upowska idylla w Siedliskach • Skamieniałe drzewa • Prusie • Pomnik żołnierzy UPA w Werchracie • U źródeł Raty • Monaster wśród lasów • Droga Brata Alberta • Na monastyrskim wzgórzu • Kartki z kroniki sotni UPA • O Ukraińskiej Powstańczej Armii • Struktura i organizacja UPA • Ocenę pozostawmy historykom • Lokatorzy monastyrskich bunkrów • Śmierć „Stiaha” • Krajobraz jak w Bieszczadach • Relikty Linii Mołotowa • Niezwykły cmentarz w Bruśnie Starym • Kamieniarze z dziada pradziada • Bruśnieński rzeźbiarz w... Dakocie • Brusno Nowe • Zbrodnia w Rudce • Wśród roztoczańskich buczyn • Nowiny Horynieckie • Cudowne objawienie w Nowinach • Roztoczańskie uzdrowisko • Zabytki Horyńca • Rezydencja Ponińskich • Pożegnanie z Roztoczem

12. Okolice zapomnianych cerkwi 359

„Palili chaty i strzelali do ludzi” ● Perła architektury drewnianej w Radrużu
 ● Jeszcze jedna cerkiew ● Huta Kryształowa ● Cmentarz bez wsi ● Sosna
 o pięciu pniach ● Wólka Żmijowska i Żmijowiska ● Zapomniane miasteczko
 ● Cerkiew z muru pruskiego ● Po Potockich i Lubomirskich – urząd gminy ●
 Zasługi pana Tarty ● Potop w Kobylnicy Wołoskiej ● Świątynia w Młynach ●
 „Szczęść nie wmerła Ukraina” ● Jedna z najpiękniejszych cerkwi ● O Kościele
 greckokatolickim ● Liturgia św. Jana Chryzostoma ● Architektura cerkwi greckokatolickich ●
 Prywatny kościół ● Konflikt polsko-ukraiński w Hruszowicach ●
 „Pomnik o antypolskiej wymowie plastycznej” ● Więcej szkody niż pożytku
 ● Kalników – wieś szczególna ● Zapanował duch ekumenizmu ● Rozproszona
 mniejszość – Ukraińcy w Polsce ● Piosenka przełamuje bariery ● Egzotyczne
 drzewa w pegeerze ● Kościół na Zagreblu

13. Brama Przemyska 388

„Tropikalna dżungla” pod Przemysłem ● Ostoja ptactwa ● Pałacyk w Stubnie
 ● Jak Poździacz stał się Leszmem ● Zmagania o nazwy wsi ● Piękna cerkiew
 w Poździaczu ● Torki ● Zgubne skutki słuchania słowików ● Miłosne podboje
 pani Katarzyny ● Kolekcjonerskie pasje Pawlikowskich ● Józef Gwałbert —
 despota i tyran ● Listy Kornela Ujejskiego ● „Najpiękniejsza dziewczyna idzie
 strojna wieńcem...” ● Tatrzańskie koneksje Medyki ● Metamorfozy medycznej
 rezydencji ● Do zobaczenia w następnym tomie!

Literatura 405

Skorowidz 413